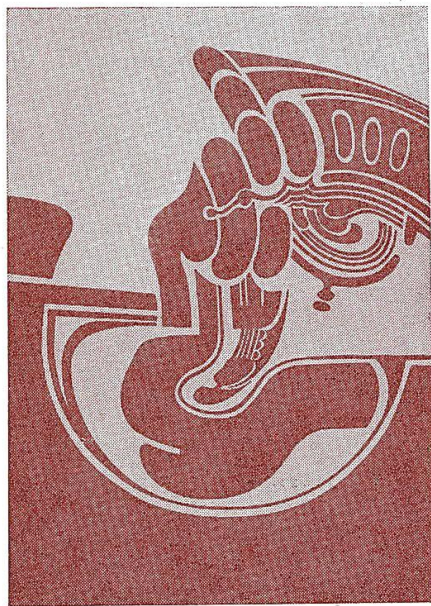

Jovica aćin

JEZIČKA PRAKSA KAO POEZIJA

o „radu izvora“
Božidara Milidragovića

Gledajući malo iskosa, čini se da je Božidar Milidragović, za naše prilike i strane, veoma plodan pisac. *Rad izvora* (»Nolits«, 1973) mu je četvrta samostalna knjiga pesama. Prvu je objavio 1967. godine (*Carinik*). Pored ovih pesničkih svezaka, objavio je kod beogradske »Prosvete« i jedan roman: *Umetnik Zolt*. U štampi mu je kod Matice srpske i drugi: *Dubrište naslada*. Na račun jednog opsežnijeg i dubljeg čitanja pokazuje se da i ova, kao i ranije, sveska pesama ne promašuje. Utoliko sud o plodnosti nije baš oylasan kako se može na prvi pogled poverovati. Staviše, *Rad izvora* još jasnije i odsudnije obasjava Milidragovićevo pesničko opredeljenje. Ono opredeljenje o kojem se danas sa velikom pouzdanošću može govoriti kao o celovitom i doslednom. Možda je baš Milidragovićevo istrajnost na tom opredeljenju krivna (mada ona kao takva govori o ozbiljnosti jednog pesničkog poduhvata) za to što njegova poezija, htela ili ne, izaziva i podstiče dublje pesničke i kritičke sporove, a istrajavajući i da-

lje na avanturi na koju se odlučila — izazivače ih sve više i snažnije, postavljajući ne samo sebe već i poeziju kao takvu u pitanje i tako raskrivajući svoje bitne prostore. Sagledajući ovu pesničku svesku u okviru ovogodišnje produkcije pesničkih svezaka, ona je bez istinskog premca po vrednosti i kvalitetu pesničkog čina kojeg uspostavlja.

Jedan od prvih i prvobitnih uslova od kojeg implicitno polazi Milidragović u svojoj poetsko-jezičkoj aktivnosti jeste onaj koji o poeziji, poetskom pismu, presuduje kao o nečemu neosporno bitnom, bitnom za čoveka i njegov odnos prema svetu. Naime, za Milidragovića je pesnička praksa istovetna, praksi, tačnije: radu, ljudskog opstanka u svetu, na ovoj planeti Zemlji. Ta praksa je, s druge strane, ne samo svojevrsna već, štaviše, autentična praksa jezika, jezička praksa. Ovaj trougao, ljudski opstanak u svetu — jezik — pesništvo, odjekuje u samom temelju Milidragovićeve odnosa prema pesništvu. Time je krug zatvoren; zatvoren kako oko pesnika tako i oko njegove poezije. Krug koji se oslanja na odlučujući par: jezik i jezik kao poezija. No, ovaj krug ne treba razumeti kao nešto što sputava. On je poput vode koja obavlja ribu, u kojoj riba obitava, koja se zatvara oko nje, ali kao njena prirodna sredina. I tako se Milidragović, kada je reč o jeziku i jeziku kao poeziji, kreće u sazdanom krugu kao u svojoj prirodnoj sredini.

O kakvoj je praksi jezika reč kada se govori o poeziji, ili još uže: o poeziji Božidara Milidragovića? To je ključno pitanje. Pitanje-ključ koji otvara ono zatvoreno, naime krug. I obrnuto: profil toga ključa je opisan, izbrušen parom jezik/jezik kao poezija. Kako sa ovim parom stoji u svesci *Rad izvora*?

Teško je razgraničiti jezik, onaj upotreban, svakodnevan, onaj koji je puko sredstvo komunikacije od jezika koji je poezija i koji pretpostavlja jednu posve drukčiju semantiku. Za Milidragovića je prvi onaj »pazaran«, jezik koji zaudara, jezik-tvor. On je svemoćan jer svojom težinom počiva na »kastarskim knjigama«, na imovinskim knjigama. On je, naime, jezik koji je vlasnik i koji je vlasništvo. Taj jezik komunicira ono *imati*. On se ima i on ima. Ne u smislu onoga: *postoji* (franc. *il y a*), već u smislu svojine. Kao takav on pretpostavlja čitavu jednu ideologiju, potrošačku, zelenašku, šičardžijsku, trgovačku; on je parcijalna ekonomija i ekonomski interes. On služi, njime se služi; on je kapital, roba kojom se stiču druge robe, stiču se time što se pomoću nje ga imenuju, pozivaju. On je, ukratko s ove strane prisutnosti/odsutnosti. Kazati nešto znači *imati* to. Prvi koji se istinski sukobljava sa tim i takvim jezikom jeste pesnik, onaj koji bi hteo da ga obrne naopako i u njemu pokuša da potraži ono što je bitno, »svu opstojanost«. Da ga otvrdne u »suvoći zeva«. Pesniku se ispostavlja kao zadatak: dovesti taj jezik u provaliju, na rub, na granicu, rizikovati ga, rascepati u pukotini i u čistom prostanstvu ga otvrdnuti, učiniti ga snažnim u vrtoglavom prostoru bezdana, obnoviti ga, napraviti ga pesničkim, to jest kadrnim da u sebe sakupi »svu opstojnost«, ljudsko bivstvovanje-u-svetu. Tek kao takav jezik bi bio poezija, jezik kao poezija, jezik poezije, »jezik plamena« kako veli Milidragović. U tom jeziku plamena

*Nek jedno te isto
Uvek
Kroz tebe se utvrđuje
I obnavlja
U svetu koji se iznova
Izraza lišava.*

Ono bitno, ono »jedno te isto«, utvrđuje se i obnavlja na način večnog vraćanja, čime je uvedena u igru jedna ontološka interpretacija, u tom jeziku plamena. U tom plamenu, u toj »vatri samog središta« (sveska *Steza-*

nje ognjišta, str. 13), svojom dugotrajnom jednostavnošću, koju naglašava Milidragović izvlačeći je iz prikrivenosti, jezik napaja i »sagoreva« svoj cicijašluk, ekonomsku zatvorenost, imovinske interese, svoju bit koja se svodi na *imati* (ili *nemati*). U plamenoj »munji« bitno preobraženog jezika (jezika kao poezije) »sve (se) sabira, sve opstoji« (pesma *Preludijum*, str. 39). U ovom unutrašnjem razgraničavanju članovi para jezik/jezik kao poezija se sukobljavaju, protivstavljaju. Cvorište sukoba je vidljivo. I ovde jedna svojevrsna poetska logika zahteva razrešitelja, naime treći član koji nedostaje. Mnogoznačnost poezije je nepovredena, jer je, konačno, kao takva i nepovrediva, no pojavom bitne dvosmislenosti, usled nedostatka razrešitelja, usled kastracije onog dela gde različito koje se sukobljava postaje isto, usled toga što je krošnja lišena stabla, ova mnogoznačnost pretvara se u jednu naoko rđavu mnogoznačnost nepripadnu temelju pesništva. Poetska igra Božidara Milidragovića izbavlja se naglim okretom u jednakost: dvostruka igra smisla je igra kalemljenja nedostatka. U opsegu te jednakosti kreće se Milidragovićevo poezija. Ona je pad i uspon, poraz i dobitak. »Dubrište« i, istovremeno, »naslada«. Obe krajnosti imaju svoju preimućstva koja se uzajamno dopupiru. Tako se i Milidragovićevo poezija kreće od najopštijih mesta do najautentičnijeg izricanja. Taj sukob istog i različitog, bezazlenog i stravičnog, najbolje je oličen onim Rilkeovim anđelom koji svoje primereno mesto nalazi i u Milidragovića. Anđeo ne kao suprotnost Nečastivom, već anđeo koji je, u isti mah, ono opasno i ono čedno, nevino, naime sama lepota, lepota ustoličena u jezik i jezikom. »Majstor« je onaj koji kleše tu lepotu dok mu »oči proniču u strašno / Jer lepota nikad nije bezazlena«.

Jezik kao poezija pojavljuje se tako kao onaj koji je s one strane prisutnosti/odsutnosti, jezik koji kada imenuje ne čini da se imenovana stvar *ima*, nego da *bude*, ona je u njemu i prisutna i odsutna i ni prisutna ni odsutna, jer, konačno, ono što se najpre imenuje u jeziku kao poeziji jeste sam taj jezik. Pesnik je jezikoslovac, brižljiv i pažljiv, izbirljiv i ranjiv. I Milidragovićevo jezikoslovlje/poezija jedno je od najizbrušenijih svedočanstava ranijeg lica jezika, svedočanstvo jednog pesničkog iskustva kojeg Milidragović, svakako, ni prvi a ni poslednji ne iskušava. Nalazimo ga u *Maldororovim pevanjima* i *Poezijama* Lotreamona, u *Malarmeovim* kartezijanski nadahnutim pesmama, u *Valerijevom* uravnoteženom jeziku, u *Ponžovoj* novoj retoričkim pristrasnosti stvarima, konačno, kada je reč o srpskim pesnicima, kod Borislava Radovića i, delimično modifikovano, kod Milana Komnenića. Ali, načini svedočenja za svakog ponaosob ostaju različiti, te su i čitanja tih svedočenja, i pored zaista uverljivih sličnosti, neosporno raznolika. Suprotno je teško dokazati.

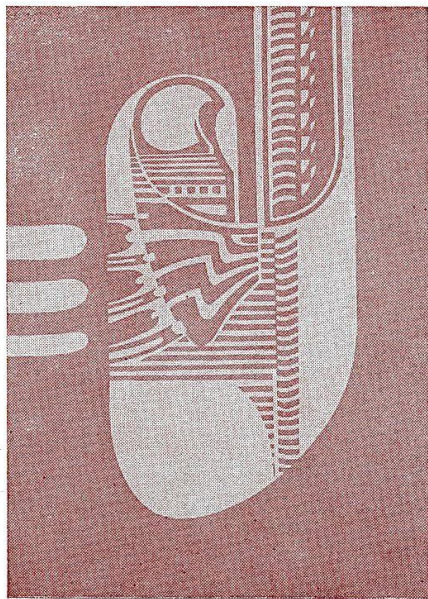
Zanimna nas Milidragovićev način, ogranak onoga *sroditi se s jezikom kao poezijom*.

Dakle, jezik i jezik kao poezija. Piti sa izvora u kojem počiva »sva opstojnost« poput počivanja opstojnosti u jeziku kao poeziji. Nije bez razloga naslov svesci *Rad izvora*. Rad tog izvora je tražena praksa jezika, jezička praksa koja je pesništvo. Rad izvora izrađuje jezik. Izvor je izvor jezika.

Izvor jezika se preokreće. Rad izvora čini da nevidljivo postane vidljivo u pesmi. Izvor, jednostavno, »ne stvara delo već otkriva ga«. Taj izvor, izdan raskrivanja prikrivenog, do kojega se došlo eliptičnom sta-

zom, sukobom dva jezika, prekreće se u jezik izvora, jezik prvotnog, prvobitnog, jezik početnog. Tragajući za izvorom pesnik traga za jezikom kao poezijom. Svođenje para jezik/jezik kao poezija završava se na jednom temeljnijem, prvobitnijem paru: jezik izvora/izvor jezika. Ako pomišljamo na utisak i spoljašnja sagasja ovom izvornom jeziku, tada je neosporno da se Milidragovićeve pesnička reč očituje kao izvorna, sveža, neočekivana, bistra, pitka i duboka. Iza nje je *ono-biti* čoveka. U jeziku kao poeziji leži ljudska »opstojnost«. No, čini mi se, da se Milidragovićev ogranak dopunjuje i nečim što je bitno povratno. To povratno, koje se, pre svega, odnosi na Milidragovićevo zapućivanje od pesničkog kazivanja retoričkog reda, odigrava se kao dvostruka obmana; S jedne strane, obmana da je pesnički govor nešto više od »smeća besedništva« i, s druge strane, da je on »nepotrošivi jezik«. Neosporno je da je jezik nepotrošiv samo onda kada prihvatimo da je on u temelju figurativan. Niče je još insistirao na metafori kao temelju na kojem počiva i iz kojeg ističe jezik. Bitna dvosmislenost Milidragovićeve pesničke reči upućuje na svoj metaforski retorički koren. Ono što tada ostaje kao zadatak, — to je izgraditi sopstvenu retoriku. Milidragović sve intenzivnije radi na tome, čak i nesvesno, motivisan potrebom da se izbavi labirinta razorene i neupotrebljive stare retorike u pesničkom kazivanju, ali pri tom opterećen opasnim teretom svoje dvostruke samoobmane. Uveren da stremi nečemu što je »iza leđa« jeziku, on odviše otvara mo-

gućnost da izgubi i sam jezik. Istina je: što nam je nešto bliže to nam je nevidljivije. I belina, ćutanje, temeljno pripadaju pesničkom jeziku, štaviše, tu je neprikosnoveno reč o izvornoj *metafori* samog jezika kao poezije. Utemeljiti pesnički jezik i poreći ga na razvalima »istrošenog jezika«. Povratnost je očita. No, ona Milidragovića može skupo da košta, utoliko što će njegov pesnički napor završiti zaista u vrleti, ali u jednoj nedelotvornoj vrleti konačnog, iscrpivog i iscrpljenog. Kraj je već vidljiv, a uspinjanje bi tek trebalo da započne.

Konačno, ono što ostaje kao zadatak jednom drugom i drukčijem čitanju, čitanju koje korača koracima od sedam milja s jednog planinskog vrha na drugi, čitanju koje bi Milidragovićevom poetskom tekstu dalo pravičnu meru značenja, jeste otkriti neporecivo postojeći i samoprikriveni žižak, drugu »munju jezika«, koji bespuće konačnosti pretvara u beskonačnu otvorenost smisla svake poezije i pesništva kao takvog.

damnjan antonijević

KO SU SATRITELJI

„knjiga o satriteljima“
raše livade

Poetski subjekti Livadine *Atlantide* nisu bojovnici već defetisti. Vidimo ih u trenutku kad napuštaju poprište priznajući poraz, ispunjavajući svoju dušu slomom i pogibelj. Cujemo ih, potom, kako nariču, kako tuže, kako žude. Čak i oni koji ruše nemoćni su u sebi. Jer anarhizam jeste svojevrsni defetizam. Rušenje kao radost stvaralaštva, to je bakunjinovska istina. Livadini satritelji (kakvo adekvatno ime: satiru sve pred sobom!) jesu anarhisti, po prevashodstvu. Kao krvava egzekutivna ruka nekakve represivne autokratske manjine, poetski subjekti Livadine starozavetno intonirane poeme *Knjiga o satriteljima* — iz anarhizma, rušeći sve oko sebe, ulaze u defetizam, rušeći sve u sebi. Gradirajući njihov krvavi, bogosatriteljski furiozni nalet, prikazujući ih kao simbol oruđa nekakve infernalne supstance, Livada ih tom starozavetnom intonacijom, istovremeno, i istorijski koreni i prevladava. Satritelji Isusa Navina i Livadini satritelji — to je isto! Uostalom: koliko moralnih devijacija, koliko neljudske grozote, i bogova prema ljudima, u sakralnim tekstovima. Kod našeg mladog pesnika je obrnuto. Izgleda da je, bar u poeziji, došlo vreme obračuna sa bogovima.

Ako se, danas, Livadini satritelji i huli-telji shvate kao opozicija svakoj vrsti institucionalizovanja, kao opozicija koja se ote-la, koju je nemoguće kontrolisati, koja se totalno dehumanizirala, onda se to može shvatiti kao njeno iščašenje. Jer ona opozicija koja sebe dinamizira humanitetom, po pravilu nije brutalna, nije anarhistična. Da li je, znajući to, Livada ispevao svoj zalutali »pramen tame« kao moguću devijaciju opozicije, kao ekstrem jednog kretanja koji se istorijski može identifikovati? Ili je hteo da, po negaciji, u poeziji, koja je konkretno opšte, simbolički prikaže destrukciju kao jednu od mogućnosti konstrukcije? Kad ovo kažemo mislimo na onu, u celoj knjizi lajtmotivski prisutnu, sentencu starog satritelja koji izgovara u dleto, da se u ploču ureže, po sećanju, davni pohod na stubove Atlanteve i bogove atlantidske. Kaže on: »*Otrov rušnje i vino gradnje iz istog se bureta toče.*«

Kad se pohod satritelja, tih prepotopskih übermenscha, u Atlantidi — zemlji iskušenja i pada — shvati kao zabluda, kao produženi čin besmislenog skrnavljenja od zemlje do neba, koji se, konačno, u efektinom klimaksu završava teofagijom — a tako se jedino i može shvatiti — jasno nam je da je za nihilizam i destrukciju potreban Pakao. Pakao kao strahovlada ništavila; pri čemu su destruktori žrtve svoje vrste. Oni su bez zavičaja, bez otadžbine, bez budućnosti. Satirujući sve, oni daleko nadilaze dijaboličnu, kreativnu, faustovsku skepsu. Oni su duh koji kaže NE, ne samo datoj istorijskoj situaciji, aktuelnom prisustvu, prethodnoj generacijskoj opredeljenosti i svojoj zastupljenosti. Oni kažu NE kosmosu. Oni ruše kosmos. I u sebi. Kao da o njima, satriteljima Livadinim, misli jedan od njihovih potomaka, radikalni nihilista, autor *Précis de décomposition* kad kaže: »Pa ipak,

volja da se potkopaju temelji svega što postoji rada želju za negativnom efikasnošću, a ta je želja jaka i neuhvatljiva poput grize koja nagrizu mladu životnu snagu nadanja...« (Sioran, str. 77). I još: »Život bi bio nepodnošljiv da nema snaga koje ga poriču« (isto, str. 59). Satritelji Raše Livade afirmišu smrt posebnim putem raspadanja svih vrednosti. Otpadnici od vere, tvrdokorni, pobunjenici protiv transcencije, egzaltirani do ludila od mirisa ljudske krvi u kojoj se kupaju — oni prelaze put skrnavljenja. Uprljati sve, to je njihova pobuna. I pesnik Livada daje poetski pano rasapa svih moralnih vrednosti, desakralizacije: ubijanja sveštenika, skrnavljenja hramova, incestuoznih scena, vešanja, seče, sadističkih mučenja — daje sve to kao imaginativnu prolegomenu za stvarnost: moguću pre, i sada, i posle. U svemu tome evo čudnog paradoksa: ovi nihilisti, »pomična klanica« bez smera i cilja, demistifikatori religijskih obrazaca, koji žele da demaskiraju, i uspevaju u tome, sve od zemlje do neba, destruktori apsoluta, blasfemisti iz besa, iz dosade, iz viška nagomilane energije, sve to rade u ime »novih idola«, »novih reči«, »novih ideja«:

Kada se takva jedna anarhična, agresivna masa, taj kasapski instrument represije, sretno s pesnicima — susret je u najvećoj mogućoj meri pun značenja. I, svakako, poguban za pesnike. Bar istorija ne manjka primerima. A, evo, Livada nas, poezijom, uverava da je isti slučaj i u mitskoj predistoriji transponovanoj kao simbol kroz njegovu angažovanu imaginaciju. Livada i inače razlikuje ta dva sveta, vrlo oštro, do krajnje udaljenih polova, ali u nekom zanimljivom dijalektičkom suodnosu. I svet represije i svet impresije, da bi mogli da postoje, zasnivaju se na negaciji. Ali represija prelazi u agresiju, u brutalnost, koristeći brahijalnu silu, u anarhizam, a impresija poričući sve svetove želi da konstituiše, na ruševinama starih, koristeći njihov materijal i iskustva, nov svet, ontološki prihvatljiv, kao i raniji, a kvalitetno bolji od ranijih. Funkcija represije jeste destrukcija; funkcija impresije: konstrukcija. Na toj distinkciji Livada ispunjava svet Atlantide svedocima svesnim propasti, ali svojom jakom sveću koja je različitog porekla: iz toplog krila obnevidele ljubavi, iz pesimističke misli, iz profetskog izricanja, svedocima suprotstavljenim satriteljima mržnjom roba (*Dnevnik Galijota*), ironijom neprisustvovanja podanika (*Minosov povratak iz rata*). Prirodno je da je svet impresije mitski i simbolički umnožen, bogatiji, pa se zato Livada njime više i bavi u *Atlantidi*. To je svet sa jasnim i čvrstim sistemom vrednosti u sebi, ali spolja duboko ugrožen, poreknut. O njegovoj sudbini govori storija o katastrofalnom atlantidskom uronjenju. Sve-sni propasti oni je svedoče, izriču, i time se opredeljuju, iako izgubljeni. Njihovo opredeljenje, njihova je distanca, njihova opozicija. I to je prava opozicija.

Stavljen nasuprot satriteljima, na kraju knjige, a u predvečerje potonuća, još jedan negator pretvorice svoju sumnju, ali, ovoga puta, u altruistički zagrljaj:

»Postoje samo jedne usne koje verenički celivam

Usne vascelog sveta

Sveta što se klati između sumanosti koja potapa i pribranosti koja tone«

To je još jedno svedočenje o izgubljenima (»Zato što su zagubili sebe u dolini pričaju / Da nikog nema na visini«), ali sada na strani ljubavi za njih, još jedno životno iskustvo opredeljeno za komunikaciju sa transcendentnim ali na strani budućnosti. To je viđenje objavljenja koje će doneti utehu i smirenje. Makar i u smrti. I to posle punog, sadržajnog života, posle tra-ganja, posle nalaženja.